

نقشه توسعه مطالعات ترجمه بومی در ایران^۱

محمد رضا رضائیان دلویی^۲

چکیده

در سال‌های اخیر، به بومی‌سازی (به‌ویژه بومی‌سازی علوم انسانی) از منظرهای گوناگون توجه ویژه‌ای شده است. هدف از این پژوهش مفهومی ارائه نقشه توسعه مطالعات ترجمه بومی است. منظور از مطالعات ترجمه بومی همسویی آن با اهداف و نیازهای بومی است. نقشه‌ای شامل ۱۰ مؤلفه ارائه می‌شود که عبارت‌اند از: (۱) طراحی پیکره‌های جامع و تخصصی به‌روزشونده آثار ترجمه‌شده از و به فارسی، (۲) ترجمه منابع مطالعات ترجمه به فارسی و یکدست‌سازی اصطلاحات، (۳) ارائه مدل‌های بومی تحلیل تاریخ ترجمه، (۴) بررسی نظریه‌های ترجمه در بافت بومی، (۵) جامعه‌شناسی ترجمه و مترجم، (۶) انجام پژوهش‌های کتاب‌سنجی و آسیب‌شناسی، (۷) برگزاری جلسات نظریه‌پردازی و مناظره و نقد، (۸) انجام پژوهش‌های مفهومی، (۹) ترجمه هدف‌مند، نقد نظام‌مند آثار ترجمه‌شده و حرکت از ترجمه به تألیف و (۱۰) ارتقای شأن رشته و درک عامه مردم از ترجمه و مطالعات ترجمه. ارائه این نقشه و مؤلفه‌های آن ناقص فعالیت‌ها و تلاش‌هایی که در این زمینه صورت گرفته نیست. هدف ارائه نقشه یکپارچه است. بحث درباره نقشه و نقد آن ممکن است سبب بازنگری مؤلفه‌های نقشه توسعه مطالعات ترجمه بومی شود.

واژه‌های راهنما: بومی‌سازی، بومی‌سازی مطالعات ترجمه در ایران، مطالعات ترجمه بومی، نقشه توسعه مطالعات ترجمه بومی

۱. این مقاله در تاریخ ۱۴۰۰/۱۰/۲۶ دریافت شد و در تاریخ ۱۴۰۱/۰۳/۰۱ به تصویب رسید.

۲. استادیار گروه زبان انگلیسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران؛ پست الکترونیک:

mrrezaeiand@birjand.ac.ir

۱. مقدمه

بومی‌سازی به معنی تغییر در علم، محصول، ایده یا کالای وارداتی با هدف هماهنگی و انطباق آن با جامعه مقصد است و در چند سطح انجام می‌شود: ورود علم به جامعه میزبان یا همان دانش وارداتی (مثلاً از طریق ترجمه صرف)، بومی‌سازی فرهنگی با توجه به ملاحظات فرهنگی-اجتماعی جامعه میزبان، آغاز پژوهش‌های علمی در جامعه میزبان و افزایش داد و ستد بین فرهنگ میزبان و فرهنگ بیگانه و در نهایت تأمل نقادانه در مفاهیم و نظریات با هدف تولید علم بومی (امیدیان و زندوانیان ۱۳۹۷: ۲۳۰).

طبیعی است که هر جامعه انسانی به دانش و علمی نیاز داشته باشد که سازگار و متناسب با حافظه تاریخی و فرهنگی آن باشد (موفق، هاشم‌زاده خوراسگانی، و دشمن‌زیاری ۱۳۹۹). «دانش نظری و علوم انسانی در عین انسانی، همه‌جایی و فرامکانی بودن برای تحقق، نیازمند توجه به اقتضات بومی، یعنی مکانی و زمانی دارد.» در واقع، باید بررسی کرد که آنچه وارد فرهنگ مقصد شده مفید است و چرا و چگونه باید با نیازهای بومی منطبق شود تا مقبول و کارآمد و نوآور باشد (علی‌بخشی ۱۳۹۵: ۳۱). با این حال، بومی‌سازی به معنی نادیده گرفتن دستاوردها و علم سرزمین‌های دیگر نیست، بلکه هدف از آن جذب و استفاده نقادانه و گزینشی و بنا به ضرورت از علم بر اساس اقتضات جامعه مقصد است (شمسائی، جعفری‌نژاد و آذین، ۱۳۹۹: ۲۲۹).

فقدان عزم و تعهد جدی، اولویت نداشتن، ناکارآمدی نظام آموزشی، تفاوت بین شرایط موجود و انتظارات، و تقارن اسلامی‌سازی و بومی‌سازی از چالش‌ها و موانع بومی‌سازی علوم انسانی در ایران، و دین، فرهنگ، دانش، و هویت چهار رکن اصلی بومی‌سازی است (علی‌بخشی ۱۳۹۵). دیگر چالش‌ها و موانع بومی‌سازی نظریه‌های علوم انسانی دیوان‌سالاری، تبدیل نشدن علوم انسانی به هدف ملی، ضعف ساختاری، ناتوانی علوم انسانی در حل مشکلات بشر، و گسست بین حوزه و نظام آموزشی مدرن است (جمشیدی و سبزی ۱۳۹۴).

نگاهی به تاریخچه رشته مطالعات ترجمه در ایران در ۱۵ سال اخیر نشان می‌دهد که پیشرفت‌های کمی و کیفی چشمگیری در آن به وقوع پیوسته است. این توسعه چه از حیث رشد

تعداد دانشگاه و پذیرش دانشجو، به‌ویژه در مقاطع تحصیلات تکمیلی، و تعداد دانش‌آموخته، چه از حیث تولیدات علمی، چه از حیث گسترش تعداد سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با ارائه خدمات ترجمه و آموزش و پژوهش در ترجمه (مثلاً انجمن صنفی مترجمان، شبکه مترجمین ایران، پژوهشکده مطالعات ترجمه) و چه از جنبه برگزاری نشست‌ها و سخنرانی‌ها و همایش‌های مرتبط قابل توجه بوده است و قابل مقایسه با گذشته نیست. این توسعه هم در محیط‌های دانشگاهی و هم در محیط‌های غیردانشگاهی اتفاق افتاده است.

در سال‌های اخیر، بحث بومی‌سازی، به‌ویژه بومی‌سازی علوم انسانی، مورد تأکید بوده است. اگرچه تعریف و مفهوم بومی‌سازی از دید صاحب‌نظران یکسان نیست، به نظر می‌رسد اکثریت آن‌ها اتفاق نظر دارند که آنچه مطابق نیازها و اهداف بومی باشد علم بومی است. بنابراین، ضروری است بررسی شود که پیشرفت‌ها تا چه حد منطبق با هدف‌گذاری‌ها و نیازها بوده است.

هدف این پژوهش ارائه نقشه توسعه مطالعات ترجمه بومی در ایران است. تا آنجا که نگارنده جستجو کرده است، در ایران، به‌طور خاص، به بحث بومی‌سازی «مطالعات ترجمه» و مسیر آن پرداخته نشده است. بنابراین، پژوهش به دنبال ارائه پیشنهادها و راهکارهایی برای توسعه بومی‌سازی است زیرا نویسنده بر این باور است که در این زمینه، فعالیت‌ها و اقدامات متعددی صورت گرفته، اما مدون نشده است.

منظور از مطالعات ترجمه بومی در این نوشته، مطالعات ترجمه‌ای است که همسو با «اهداف بومی» و «نیازهای بومی» باشد. هدف پژوهش ارائه دستورالعمل نیست و ماهیت تجویزی ندارد بلکه به دنبال ارائه پیشنهادها و راهکارهایی برای ادامه مسیر توسعه رشته در ایران است. روش این پژوهش مفهومی است و استدلال می‌کند که «مطالعات ترجمه بومی در ایران را می‌توان در قالب گزاره‌های بیان شده در این مقاله تبیین کرد و پیش برد». در ادامه، این مؤلفه‌ها بیان و تبیین می‌شود. توضیح اینکه ترتیب ارائه مؤلفه‌های نقشه بر اساس اهمیت آن‌ها نیست.

۲. مؤلفه‌های نقشه توسعه مطالعات ترجمه بومی در ایران

۱.۲. طراحی پیکره‌های جامع یا تخصصی به‌روزشونده آثار ترجمه‌شده از و به فارسی

رواج زبان‌شناسی پیکره‌ای و مطالعات ترجمه پیکره‌بنیاد تأثیرات گستره‌ای بر عمل ترجمه و آموزش و پژوهش ترجمه و ارزیابی آن گذاشت. برای مثال، به لحاظ نظری، گسترش زبان‌شناسی رایانشی و کاربرد پیکره‌ها، جستجو برای جهانی‌های ترجمه را تسهیل کرد (موران و کوجاماکی ۲۰۰۴).

در زبان انگلیسی، پیکره‌های متعددی در دسترس است، از جمله «پیکره انگلیسی امریکایی معاصر»، «پیکره ملی بریتانیا»، «پیکره ویکی‌پدیا»، «پیکره کرونا»، «پیکره متون خبری»، «پیکره انگلیسی امریکایی تاریخی» و «پیکره فیلم». اغلب این پیکره‌ها به‌روز می‌شوند، دسترسی به آن‌ها آزاد و رایگان است، شامل متون علمی، محاوره‌ای، ادبیات داستانی، مطبوعاتی، تاریخی و غیره‌اند و اطلاعات متنوعی در اختیار مترجم و پژوهشگر ترجمه قرار می‌دهند—مانند جستجوی همایندها، مترادفات، و بسامد کاربرد کلمه در انواع مختلف متون و زیرمتون و دوره‌های تاریخی گوناگون.

در زبان فارسی، از گذشته، تلاش‌هایی در این زمینه آغاز شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به پیکره روزنامه همشهری و پایگاه دادگان زبان فارسی و پیکره فرهنگستان (فرهنگ جامع زبان فارسی) اشاره کرد. پیکره‌های به‌روزتری نیز در پایگاه «پیکره‌گان»^۱ در دسترس است. با این حال، اغلب این پیکره‌ها یا عمومی نیست، یا به لحاظ زمانی و تنوع متون محدود است، یا به‌روزشونده نیست، یا رایگان نیست. در نتیجه، برای مثال، اگر مترجم یا پژوهشگر ترجمه بخواهد درباره کاربرد کلمه‌ای خاص در نوع متن یا گونه زبانی یا دوره تاریخی خاصی اطلاعاتی به دست آورد، باید به خود متون مراجعه کند و آن‌ها را بررسی دستی کند که نیازمند صرف زمان فراوان است.

طراحی پیکره‌ها در زبان فارسی، هم برای خود عمل ترجمه مفید است، هم برای آموزش و

1. <https://www.peykaregan.ir/>

ارزشیابی ترجمه و هم برای پژوهش در ترجمه. بنابراین، سرمایه‌گذاری برای توسعه پیکره‌ها ضروری به نظر می‌رسد. درباره عمل ترجمه از یا به فارسی، مترجم و ترجمه‌آموز با استفاده از پیکره‌ها می‌توانند صحت و روانی و بسامد انتخاب‌های خود را به لحاظ دستوری و معنایی و کاربردشناختی بررسی کنند. مدرس ترجمه نیز می‌تواند ترجمه آموز را ارزشیابی کند و بدین طریق، ارزشیابی عینی‌تر خواهد شد و نظرات شخصی نقشی در آن نخواهد داشت (بوکر ۲۰۰۰).

۲.۲. ترجمه منابع مطالعات ترجمه به فارسی و یکدست‌سازی اصطلاحات

به نظر می‌رسد تا آن هنگام که درباره مسائل و مفاهیم ترجمه و مطالعات ترجمه به زبان فارسی مباحثه علمی نشود، درک و فهم عمیق مفاهیم حاصل نمی‌شود زیرا اگرچه متخصصان این حوزه در ایران به زبان انگلیسی مسلط‌اند و دشواری چندانی در خواندن و درک منابع رشته—که اغلب به زبان انگلیسی است—ندارند، به هر حال، زبان فارسی زبان مادری اغلب آن‌هاست. یکی از مقدمات ضروری این کار ترجمه منابع مطالعات ترجمه به فارسی است.

در بسیاری از رشته‌های علوم انسانی، برای یک اصطلاح خاص، تعریف‌های متعددی ارائه شده است یا برخی از مفاهیم با استفاده از چندین اصطلاح بیان شده‌اند و مطالعات ترجمه از این اصل مستثنا نیست. یک نمونه از این تعدد اصطلاح یا تعریف را چسترمن (۲۰۰۵) بیان می‌کند و با ارائه تعاریف گوناگون برخی اصطلاحات مطالعات ترجمه یا واژه‌های مورد استفاده برای برخی مفاهیم کاملاً یا نسبتاً یکسان، تلاش می‌کند به طبقه‌بندی واحدی برسد.

با ترجمه منابع مطالعات ترجمه (مثلاً از زبان‌های انگلیسی، فرانسوی و آلمانی) به فارسی، می‌توان ترجمه‌های فارسی اصطلاحات را بررسی و نقد کرد و در نهایت، به یکدستی در ترجمه آن‌ها و فرازبان علمی مشترک رسید. این یکدست‌سازی، مانع آشفتگی مفهومی و اصطلاح‌شناختی خواهد شد و آن‌گونه که مارکو (۲۰۰۹) بیان می‌کند، ارتقای شأن رشته و کنشگران آن را از جهات گوناگون در پی خواهد داشت. مزیت دیگر ترجمه این منابع این است که سبب می‌شود متخصصان و علاقه‌مندان رشته‌های دیگر از منابع مطالعات ترجمه استفاده کنند و بنابراین،

پژوهش‌های بین‌رشته‌ای و فهم بین‌رشته‌ای گسترش می‌یابد. در ایران، طرح‌هایی با این هدف آغاز شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به پروژه مطالعات ترجمه «نشر قطره»، پروژه مطالعات ترجمه «انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی» و «انتشارات ترجمه‌پژوهان» اشاره کرد. فصلنامه مطالعات ترجمه و فصلنامه مترجم نیز نقش مهمی در این مسیر داشته‌اند.

۳.۲. ارائه مدل‌های بومی تحلیل تاریخ ترجمه

نگاهی به تاریخ ترجمه نشان می‌دهد، در ایران چند دوره مهم در تاریخ ترجمه داشته‌ایم که در همه این دوره‌ها ترجمه نقشی بسیار دوران‌ساز داشته و به نوعی «نهضت ترجمه» ایجاد شده است. برای مثال، می‌توان به نقش اثرگذار ترجمه در دوره عباسیان و دوره قاجاریه و عصر ایلخانان و تیموریان اشاره کرد (آذرنگ؛ ۱۳۹۴؛ سعیدی و معاذاللهی، ۱۳۹۶). به این دوره‌های تاریخی، در نشریات خارج از ایران و به زبان‌هایی غیر از فارسی و برای مخاطب غیرایرانی کمتر پرداخته شده است. شرایط خاص فرهنگی-اجتماعی هر دوره تاریخی، نقش نظام حاکم و تعامل ترجمه با دیگر زیرنظام‌های حاکم بر جامعه، از قبیل زیرنظام سیاسی، این «نهضت‌های ترجمه» را بسیار خاص کرده است. بررسی این دوره‌ها، چه از دید صاحب‌نظر مطالعات ترجمه و چه از دید صاحب‌نظر تاریخ، سبب می‌شود بتوان مدل‌هایی از مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری نهضت ترجمه در هر دوره ارائه کرد و چه بسا بتوان به اشتراکات این دوره‌ها، به لحاظ نوع نظام حاکم و مشخصه‌های آن رسید. در این صورت، مشخص خواهد شد چه عوامل مشترکی در همه این دوره‌ها، باعث رونق ترجمه و جایگاه محوری آن شده است. ارائه نتایج این نوع پژوهش‌ها این دانش بومی را ترویج خواهد کرد و سبب فاصله گرفتن مطالعات ترجمه از اروپامحوری خواهد شد.

پژوهش‌های تاریخی، علاوه بر حفظ پیوند با گذشته و به مثابه رهنمود آینده، سبب گسترش «مطالعات مترجم» و مطالعات خردتاریخی^۱ خواهد شد (برای نمونه، عاطف‌مهر و فرحزاد، ۲۰۲۱). به علاوه، گسترش پژوهش‌های بین‌رشته‌ای و فهم بین‌رشته‌ای نیز از نتایج مؤثر این نوع رویکرد خواهد بود؛ زیرا، برای نمونه، چنانچه به تاریخ ترجمه و نهضت‌های ترجمه از منظر

1. microhistory

صاحب‌نظر تاریخ‌نگریسته شود، افق‌های جدیدی گشوده خواهد شد. (نگاه کنید به بخش ۸.۲ مقاله).

۴.۲. بررسی نظریه‌های ترجمه در بافت بومی

از آنجا که نظریات ترجمه را صاحب‌نظران در جوامع و دوران خاص مطرح کرده‌اند، بدیهی است که شرایط زمانی و مکانی و نیز نوع نگاه نظریه‌پرداز بر نظریه تأثیر گذاشته باشد. برخی از نظریه‌های ترجمه در بافت اروپا یا امریکا مطرح شده‌اند. از جمله این نظریه‌ها، می‌توان نظریه ناپیدایی مترجم ونوتی (۱۹۹۵) و نظریه نظام چندگانه اون زهر (۱۹۹۰) را نام برد. نظریه ناپیدایی ونوتی نظریه‌ای است سیاسی که در بافت کشورهای خاص و برای بیگانه‌سازی ترجمه از زبان‌های فرودست به زبان‌های فرادست با هدف زیرپا گذاشتن هنجارهای غالب جامعه انگلستان و امریکا، مقابله با خودشیفتگی فرهنگی و زبانی در آن کشورها و پیدایی ترجمه و مترجم مطرح شده است. جدا از دیگر نقدهایی که بر این نظریه وارد شده است، طبیعی است که برای ترجمه از انگلیسی به فارسی و در بافت کشور ایران، اتخاذ چنین رویکردی نتیجه عکس دهد؛ یعنی، بیگانه‌سازی ترجمه انگلیسی-فارسی سبب ورود عناصر انگلیسی به زبان فارسی خواهد شد و نتیجه مد نظر در نظریه ونوتی حاصل نخواهد شد. با این حال، نگاهی به پایان‌نامه‌های «پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران» نشان می‌دهد برخی از پایان‌نامه‌هایی که با این چارچوب در دانشگاه‌های ایران نوشته شده‌اند مفهومی را وارد ترجمه انگلیسی-فارسی کرده‌اند که مرتبط با بافت جامعه ایران نبوده است (برای نمونه، الیائی، ۱۳۹۸؛ خالقی، ۱۳۹۷؛ فتحعلی‌پور، ۱۳۹۲).

نمونه دیگر نظریه نظام چندگانه اون زهر است که در بافت خاصی مطرح شده است و ترجمه را غالباً فعالیتی حاشیه‌ای و غیرمرکزی می‌داند و شرایط خاصی را برای مرکزی و محوری شدن آن در نظر می‌گیرد. حال سؤال اینجاست که آیا ترجمه در ایران فعالیتی حاشیه‌ای بوده است یا خیر؟ پاسخ به این سؤال ممکن است کاربرد برخی از مفاهیم و پیش‌فرض‌های نظریه را در بافت ایران به چالش بکشد. با این حال، این نظریه مفاهیم دیگری را نیز بیان می‌کند (از قبیل نظام

چندگانه، تعامل بین انواع نظام‌ها، مرکز و حاشیه، تعامل بین ادبیات ترجمه و غیرترجمه، و الگوهای نوآور و محافظه‌کار) که در بافت ایران و چه بسا هر جامعه‌ای قابل بررسی است. بنابراین، بررسی این نظریه‌ها در بافت بومی و نگاه نقادانه به آن‌ها ضروری به نظر می‌رسد. (نگاه کنید به بخش ۸.۲. مقاله).

۵.۲. جامعه‌شناسی ترجمه و مترجم

چسترمن (۲۰۰۹) جامعه‌شناسی ترجمه و مترجم را جدیدترین چرخش مطالعات ترجمه (پس از چرخش زبان‌شناختی، فرهنگی، و شناختی) می‌داند. این جامعه‌شناسی شامل سه حوزه است: (۱) جامعه‌شناسی کنشگران ترجمه (نویسنده، مترجم، ناشر، ویراستار، منتقد، خواننده و هر فرد یا نهاد دیگری که در فرایند تولید و توزیع ترجمه نقش دارد)، (۲) جامعه‌شناسی فرایند ترجمه (رویه‌های ترجمه، کنترل کیفی ترجمه، ویرایش ترجمه، و تعامل کنشگران ترجمه)، (۳) و جامعه‌شناسی محصول ترجمه (تمرکز بر نقش ترجمه‌ها در جامعه) و تأکید بسیاری بر شرایط خاص هر جامعه دارد و بنابراین، دانش بومی دست‌اول در اختیار می‌گذارد. این دانش، به علت مقید بودن به زمان و مکان خاص، در مناطق و کشورهای مختلف یکسان نیست.

بررسی موضوعاتی از قبیل منافع و وفاداری‌های متعارض^۱ کنشگران فعال در ترجمه، تصویر مترجم از خود و حرفه‌اش، تصویر جامعه از مترجم و حرفه‌اش، تلاش مترجم برای پذیرش اجتماعی، جنسیت مترجمان و دلالت‌های اجتماعی آن، جایگاه و شرایط کاری، حقوق مادی و معنوی، سرمایه‌های اقتصادی و فرهنگی و نمادین و اجتماعی مترجم، سازمان‌های حرفه‌ای، تأیید صلاحیت مترجمان، فرایندهای کنترل کیفی و ارزیابی ترجمه، و تأثیرات ترجمه بر جامعه همگی جزو مواردی است که پژوهش درباره آن‌ها به بومی‌سازی ترجمه کمک خواهد کرد زیرا شرایط جامعه را به طور خاص در نظر می‌گیرد. بنابراین، انجام پژوهش در این حوزه یکی از راهکارهای

1. conflicting loyalties

گسترش دانش بومی است. از نمونه پژوهش‌هایی که در ایران درباره جامعه‌شناسی ترجمه و مترجم انجام شده می‌توان به تقی‌زاده رضائی آذر (۱۳۹۶)، نادری (۱۳۹۴)، معاذاللهی (۱۳۹۶)، مهرگان راد (۱۳۹۸) و محجوب (۱۳۹۹) اشاره کرد.

۶.۲. پژوهش‌های کتاب‌سنجی و آسیب‌شناسی

انجام پژوهش‌های کتاب‌سنجی و بررسی تولیدات علمی رشته (از قبیل کتاب و مقاله و پایان‌نامه و مانند آن) که اخیراً مورد توجه قرار گرفته است (مثلاً گریچ ۲۰۱۳ و ون دورسلاثر ۲۰۱۶) سبب می‌شود بدانیم در کدام حوزه‌ها کمتر پژوهش شده است، توزیع زمانی و مکانی پژوهش‌ها مشخص می‌شود، نیازهای پژوهشی تبیین می‌شود، انطباق پژوهش‌ها با اهداف و نیازها سنجیده می‌شود و احتمال موازی‌کاری کمتر می‌شود. همچنین، آنچه تاکنون انجام شده آسیب‌شناسی و سبب می‌شود با دید انتقادی به گذشته و حال و آینده رشته و توسعه آن نگاه کنیم و نوعی جهت‌گیری آگاهانه و سیاست‌گذاری هدف‌مند علمی با نقشه رشد داشته باشیم. بدیهی است که یکی از مؤلفه‌های مهم این نیازسنجی و آسیب‌شناسی، اقتضائات و الزامات بومی است. بررسی پژوهش‌های مطالعات ترجمه در ایران در ۲۰ سال اخیر و مقایسه با دیگر کشورهای جهان و نیز بررسی میزان همسوئی آنها با نیازها و اولویت‌ها و محدودیت‌های بومی، درک بهتری از وضعیت کنونی و مسیر آینده ارائه خواهد داد.

۷.۲. برگزاری جلسات نظریه‌پردازی و مناظره و نقد

نظریه‌پردازی گامی مهم برای بومی‌سازی علوم انسانی است (جمشیدی و سبزی ۱۳۹۴). برگزاری کرسی‌های مناظره و نقد و نظریه‌پردازی در سال‌های اخیر مورد توجه بوده و در بیانات مقام معظم رهبری نیز بر آن تأکید جدی شده است. برگزاری جلسات نقد و مناظره شرایطی را فراهم می‌کند تا موضوعات و چالش‌های مهم رشته بررسی و دیدگاه‌های کنشگران مطرح شود.

اختلاف‌نظرها باعث فهم عمیق‌تر مفاهیم و مسائل، نقد دیدگاه‌ها و طرح سؤال‌های جدید خواهد شد. توضیح اینکه نظریه‌پردازی مطرح در اینجا لزوماً به معنی ارائه نظریه در معنا و تعریف دقیق آن نیست، بلکه هدف از آن طرح دیدگاه‌ها و تبیین موضوعات و بحث و استدلال درباره آن‌هاست (پیم ۲۰۱۴).

۸.۲. انجام پژوهش‌های مفهومی

بر طبق آنچه ویلیامز و چسترمن (۲۰۰۲) بیان می‌کنند، پژوهش‌ها به دو دسته تجربی و مفهومی تقسیم می‌شوند. پژوهش‌های مفهومی با هرمنوتیک و ایده‌ها و پژوهش‌های تجربی با اثبات‌گرایی و داده‌ها سر و کار دارند. هدف از پژوهش مفهومی تعریف و تبیین مفاهیم، تفسیر و بازتفسیر ایده‌ها، برقراری ارتباط بین مفاهیم و نظام‌های کلان، و معرفی مفاهیم و چارچوب‌های جدید برای درک بهتر مفاهیم از طریق استدلال است. بنابراین، پژوهش‌های مفهومی، از آنجا که با استدلال و فرضیات تفسیری سر و کار دارند، این قابلیت را دارند که مفاهیم و مسائل بومی را مورد واکاوی قرار دهند. نتایج پژوهش‌های مفهومی را می‌توان با انجام پژوهش‌های تجربی بررسی کرد. با این حال، تأکید بر پژوهش‌های مفهومی به‌هیچ‌وجه به معنی نادیده انگاشتن ضرورت پژوهش‌های تجربی و ناقص اهمیت‌شان نیست، زیرا این گونه پژوهش‌ها نقش مهمی در توصیف و تبیین و پیش‌بینی دارند. در واقع، هدف توجه ویژه به پژوهش‌های مفهومی است زیرا به نظر می‌رسد به این نوع پژوهش‌ها به علل گوناگون، از جمله مرزبندی غیردقیق با پژوهش‌های نظری و مروری و عدم رغبت نشریات به چاپ نتایج آن‌ها، کمتر توجه شده است.

۹.۲. ترجمه هدف‌مند، نقد آثار ترجمه‌شده و حرکت از ترجمه به تألیف

چنانچه بخواهیم علم و جامعه پیشرفت کند، آنچه تألیف و ترجمه می‌شود باید هدف‌مند باشد و در واقع، خلأی را پر کند. بنابراین، اصل اول ترجمه بررسی نیاز و تعیین هدف است. این

ترجمه هدف‌مند به هیچ‌وجه آن چیزی نیست که رایس و ورمیر با عنوان «نظریه هدف‌مندی» بیان می‌کنند که بر طبق آن، متناسب با هدف ترجمه و مخاطب آن می‌توان در متن مبدأ تغییراتی داد. هدف در اینجا به این معنی است که هدفی پشت ترجمه باشد؛ یعنی، بدون نیازسنجی و بی‌هدف و صرفاً برای افزایش شمارگان کتاب یا کسب امتیاز یا رزومه‌سازی ترجمه نکنیم و در واقع، ترجمه شکافی را در جامعه مقصد پر کند (ملانظر ۱۳۹۱).

اگرچه بازترجمه و ترجمه‌های متعدد یک اثر علل متعددی دارد، ترجمه‌های موازی و بی‌هدف ممکن است آسیب‌زننده باشد^۱؛ بنابراین، علم هدف‌مند و نافع و ترجمه و مطالعات ترجمه هدف‌مند باید در خدمت ترجمه کتاب‌هایی از و به فارسی باشد که خلأ و شکافی را پر کند و منطبق بر نیاز باشد. (اینکه این خلأ و شکافی چگونه تعیین می‌شود موضوع بحث این مقاله نیست.) این هدف‌مندی درباره ترجمه هر نوع کتاب — اعم از منابع مطالعات ترجمه و هر نوع کتاب دیگر — مصداق دارد. این نیاز می‌تواند توجیه‌کننده اتخاذ انواع روش‌ها و راهبردهای ترجمه در متن باشد.

نقد آثار ترجمه‌شده، با هدف نشان دادن نقاط قوت و ضعفشان از جنبه‌های گوناگون (از انتخاب اثر گرفته تا ترجمه و ویرایش و چاپ و توزیع آن و در سطوح گوناگون اعم از انتخاب واژگان و نحو و سبک تا جنبه‌های کاربردشناختی) هم‌مسیر را برای انتخاب هدف‌مند آثار برای ترجمه هموار می‌کند و هم در نهایت، سبب می‌شود از ترجمه‌ها و نقد محتوایی آن‌ها به تألیفاتی برسیم که منطبق با نیاز بومی است. منظور از نقد نظام‌مند نقدی است که مبتنی بر چارچوب عینی باشد و از ذهنیت‌گرایی، ارزش‌داوری و ارائه گزاره‌های مبهم و دستوری به دور باشد (هاوس، ۲۰۱۵).

همان‌گونه که در مقدمه ذکر شد، پس از ورود علم به جامعه مقصد از طریق واردات یا ترجمه و آغاز پژوهش‌های علمی، باید به تأمل نقادانه در مفاهیم و نظریات وارداتی با هدف تولید

^۱ با این حال، باید در نظر داشت که ترجمه‌های موازی ممکن است هدف‌مند باشد و هدف از آن‌ها ارائه ترجمه‌ای متفاوت با هدف متفاوت باشد.

علم بومی رسید و یکی از این مسیرها برای بومی‌سازی، نقد محتوایی ترجمه‌ها و رسیدن به تألیف است. توضیح اینکه این نوع نقد و حرکت از ترجمه به تألیف خاص مطالعات ترجمه و منابع آن نیست، بلکه هر علمی را—اعم از علوم انسانی و اجتماعی، علوم پایه، و علوم فنی-مهندسی—شامل می‌شود.

اگر تقریباً ۲۰ سال قبل، منابع ترجمه‌ای یا نوشته‌شده به زبان انگلیسی، بخش مهمی از دانش ما را درباره ترجمه و مطالعات ترجمه شکل می‌داد، امروزه ضروری است بخشی از نوشته‌ها به سمت تألیف پیش رود تا دانش و نظریه‌ها بومی شود. برای نمونه، مثال‌های ذکر شده در برخی از کتاب‌های مرتبط با آموزش ترجمه به جفت زبان‌هایی غیر از انگلیسی و فارسی است و از این رو، درک آن‌ها برای دانشجوی رشته مترجمی زبان انگلیسی آسان نیست. تألیف کتب درسی منطبق با اهداف و نیازهای بومی نیاز ترجمه‌آموز را به مدرس ترجمه کمتر خواهد کرد و امکان دسترسی به منابع را برای همه علاقه‌مندان، بدون توجه به محدودیت‌های جغرافیایی، فراهم خواهد کرد.

۱۰۲. ارتقای شأن رشته و درک عامه مردم از ترجمه و مطالعات ترجمه

در دورانی نه چندان دور، توانش ترجمه را صرفاً دربردارنده دانش زبان مبدأ و زبان مقصد و دانش حوزه تخصصی ترجمه می‌دانستند. امروزه، این سه توانش تنها بخش بسیار کوچکی از توانش ترجمه و مترجم محسوب می‌شود. مجموعه بسیار گسترده‌ای از دیگر توانش‌ها در ترجمه نقش دارند، از توانش فرهنگی و فرازبانی گرفته تا توانش راهبردی و توانش ابزاری و مؤلفه‌های روانی و جسمی (گروه پکته ۲۰۰۷). بنابراین، طبیعی است که دیدگاه سنتی که هر فردی که دو زبان مبدأ و مقصد را بداند می‌تواند ترجمه کند، امروزه در محافل علمی مطالعات ترجمه چندان مورد اقبال نباشد.

با این حال، به نظر می‌رسد تخصصی‌سازی بیشتر رشته (از جمله از طریق توسعه دوره‌های تحصیلات تکمیلی، تأسیس گرایش‌های تخصصی مترجمی زبان انگلیسی در مقاطع تحصیلات

تکمیلی با هدف تربیت مترجم متخصص، ورود متخصصان ترجمه به دانشگاه‌ها در جایگاه عضو هیئت علمی، برگزاری نشست و همایش و سخنرانی و دوره و کارگاه، اختصاص یک روز در تقویم رسمی کشور به‌عنوان «روز ملی ترجمه»، افزایش تعداد سازمان‌های مرتبط با آموزش و پژوهش و ارائه خدمات ترجمه، ارتقای شأن مترجمان، تفکیک گروه‌های زبان دانشگاه‌ها به گروه‌های تخصصی) نقش مهمی در ارتقای شأن رشته و کنشگران آن داشته باشد. بدین ترتیب «هنجارهای انتظار^۱» جامعه از ترجمه (چسترمن ۱۹۹۷) نیز ارتقا می‌یابد. تعیین این هنجارهای انتظار نقش مهمی در توسعه مطالعات ترجمه بومی دارد.

این ملاحظات مرتبط با مفهومی است که کاسکینن (۲۰۱۰: ۲۳-۲۵) از آن با نام «مطالعات عمومی ترجمه^۲» یاد می‌کند که در اثر ارتقای آن، درک عامه مردم از ترجمه و اهمیت آن و شأن کنشگران آن ارتقا می‌یابد و پیدایی رشته بیشتر می‌شود. به باور وی، اهداف و ارزش‌های ترجمه و مطالعات ترجمه برای افرادی که از بیرون رشته به آن می‌نگرند (اعم از مخاطبان دانشگاهی و غیردانشگاهی) چندان روشن نیست و بنابراین جایگاه آن نیز مشخص نیست. بنابراین، وی بر نقش مطالعات عمومی ترجمه تأکید می‌کند تا پیدایی و اهمیت رشته در دید مخاطب بیشتر شود و بر این باور است که «در جایگاه رشته دانشگاهی، اگر نتوانیم با دیگران ارتباط برقرار کنیم، اهمیت ما برای خودمان روشن نمی‌شود.»

۳. نتیجه‌گیری

نگاهی به تاریخچه مطالعات ترجمه در ایران نشان می‌دهد پیشرفته‌های کمی و کیفی گسترده‌ای—چه در محیط‌های دانشگاهی و چه در محیط‌های غیردانشگاهی—در حوزه‌های آموزش و پژوهش و خدمات ترجمه اتفاق افتاده است. با این حال، مسئله این است که این پیشرفت‌ها تا چه حد با اهداف و نیازهای بومی منطبق بوده و نیز چه مسیری بهتر است در آینده

¹ expectancy norms

² Public Translation Studies

طی شود.

ارائه نقشه توسعه مطالعات ترجمه بومی باعث می‌شود جهت‌گیری‌ها و آموزش و پژوهش معطوف به اهداف و نیازهای بومی باشد. همچنین، مسیر توسعه رشته در آینده، ترجمه، و تربیت مترجم نیز هدف‌مندتر می‌شود. منابع مطالعات ترجمه به زبان فارسی ترجمه شده و در اختیار علاقه‌مندان قرار خواهد گرفت. ترجمه این منابع باعث یکدست‌سازی اصطلاحات تخصصی، ارائه فرازبان مشترک، گسترش پژوهش‌های بین‌رشته‌ای و فهم بین‌رشته‌ای می‌شود. بررسی نظریات ترجمه در بافت بومی و پژوهش درباره جایگاه مترجم در جامعه ایران، دانش بومی را گسترش خواهد داد. ارتقای شأن مطالعات ترجمه و تصور دیگران (اعم از متخصصان و عامه مردم) از کنشگران آن نیز توسعه مطالعات ترجمه را در برخواهد داشت. آنچه در این نوشته بیان شد به هیچ‌وجه ناقض فعالیت‌های گسترده‌ای که در ایران صورت گرفته نیست، بلکه هدف ارائه نقشه‌ای مدون بود که نیازمند نقد و بررسی است.

منابع:

- آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۹۴). *تاریخ ترجمه در ایران: از دوران باستان تا پایان عصر قاجار*. تهران، ایران، ققنوس.
- الیائی، طاهره (۱۳۹۸). *مقایسه دو ترجمه فارسی کتاب نیروی حال نوشته اکهارت تله، ترجمه مسیحا برزگر و هنگامه آذر می، بر اساس نظریه ونوتی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ‌نشده، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس.
- امیدیان، مرتضی و احمد زندوانیان (۱۳۹۸). «بومی‌سازی علم روانشناسی در راستای تحول و ارتقای علوم انسانی با رویکرد قانون برنامه ششم توسعه». *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، دوره ۷، ش. ۲، صص. ۲۲۶-۲۴۷.
- تقی‌زاده رضائی آذر، طاهره (۱۳۹۶). *جایگاه مترجم شفاهی در ایران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ‌نشده، دانشگاه علامه طباطبائی.
- جمشیدی، محمدحسین و داوود سبزی (۱۳۹۴). «نظریه‌پردازی؛ گامی مهم در بومی‌سازی علوم انسانی». *مهندسی فرهنگی*، س. ۹، ش. ۸۳، صص. ۱۲۶-۱۴۹.
- خالقی، ساناز (۱۳۹۷). *بررسی تطبیقی عناصر فرهنگی در سه ترجمه فارسی پیرمرد و دریا براساس*

راهکارهای بومی‌گرایی و بیگانه‌گرایی ونوتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ‌نشده، دانشگاه البرز.

سعیدی، مریم و پروانه معاذاللهی (۱۳۹۶). *سنت ترجمه در عصر ایلیخانان و تیموریان*. تهران: قطره.

شمسائی، خسرو؛ مسعود جعفری‌نژاد و احمد آذین (۱۳۹۹). «بومی‌سازی، راهکار مقابله با چالش کارکرد منفی احزاب سیاسی (معطوف به اندیشه سیاسی آیت‌ا. خامنه‌ای)». *پژوهش‌های سیاست اسلامی*، س. ۸، ش. ۱۷، صص. ۲۲۵-۲۵۶.

علی‌بخشی، عباس (۱۳۹۵). «علوم انسانی بومی و تمدن‌سازی اسلامی؛ موانع، راهکارها و قابلیت‌ها». *عیار پژوهش در علوم انسانی*، س. ۷، ش. ۱، پیاپی ۱۳، صص. ۲۹-۴۸.

فتحعلی‌پور، مرتضی (۱۳۹۲). *بررسی ترجمه ادبیات کودکان در ژانر فانتزی با استفاده از استراتژی بیگانه‌سازی و بومی‌سازی ونوتی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ‌نشده، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

ملانظر، حسین (۲۰ تیر ۱۳۹۱). «آسیب‌شناسی ترجمه در ایران در گفت‌وگو با مدیر گروه مترجمی زبان انگلیسی دانشگاه علامه طباطبائی: بدون نیازسنجی و بی‌هدف ترجمه می‌کنیم». *روزنامه ایران*، س. ۱۸، ش. ۵۱۲۲، ص. ۱۲.

موفق، حسن؛ غلامرضا هاشم‌زاده خوراسگانی و اسفندیار دشمن‌زیاری (۱۳۹۹). «مطالعه بومی‌سازی مدیریت دانش در سازمان‌های دولتی بر اساس آموزه‌های دین اسلام و فرهنگ ایران». *دوماهنامه علمی-پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، س. ۱۱، ش. ۲، صص. ۱۹۳-۲۱۴.

محبوب، سیده‌نگین (۱۳۹۹). *معیار انتشاراتی‌های ایران برای نشر ترجمه ادبی: بر اساس دیدگاه بوردیو*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ‌نشده، دانشگاه خاتم.

معاذاللهی، پروانه (۱۳۹۶). «عادت واره مترجمان» و «عادت واره نویسندگان»: بررسی رابطه بین ترجمه ادبی و آثار داستانی در ایران بین سالهای ۱۳۲۰ و ۱۳۴۵ بر پایه نظریه بوردیو. پایان‌نامه دکتری چاپ‌نشده، دانشگاه علامه طباطبائی.

مهرگان راد، رویا (۱۳۹۸). *مدلی برای عادت‌واره حرفه‌ای مترجم: مورد پژوهی عبدا. کوثری*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ‌نشده، دانشگاه فردوسی مشهد.

نادری، شبنم (۱۳۹۴). *اخلاق در ترجمه: مجموعه قواعد اخلاقی در بافت ایرانی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ‌نشده، دانشگاه علامه طباطبائی.

- Bowker, L. (2000). A corpus-based approach to evaluating student translations. *The Translator*, 6(2), 183–210.
- Chesterman, A. (1997). *Memes of translation: The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
- Chesterman, A. (2005). Problems with strategies. In K. Károly & Á. Fóris (Eds.), *New trends in translation studies* (pp. 18–28). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Chesterman, A. (2009). The name and nature of translator studies. *HERMES-Journal of Language and Communication in Business*, 42, 13–22.
- Even-Zohar, I. (1990). The position of translated literature within the literary polysystem. *Poetics Today*, 11(1), 45–51.
- Grbić, N. (2013). Bibliometrics. In Y. Gambier & L. van Doorslaer (Eds.), *Handbook of translation studies* (Vol. 4, pp. 20–24). Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
- House, J. (2015). *Translation quality assessment: Past and present*. London, England: Routledge.
- Koskinen, K. (2010). What matters to translation studies. In D. Gile, G. Hansen & N. K. Pokorn (Eds.), *Why translation studies matters* (pp. 15–26). Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
- Marco, J. (2009). The terminology of translation: Epistemological, conceptual and intercultural problems and their social consequences. In Y. Gambier & L. van Doorslaer (Eds.), *The metalanguage of translation* (pp. 65–78). Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
- Mauranen, A., & Kujamäki, P. (Eds.) (2004). *Translation universals: Do they exist?* Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
- PACTE Group (2017). PACTE Translation Competence model: A holistic, dynamic model of translation competence. In A. Hurtado Albir (Ed.), *Researching translation competence by PACTE Group* (pp. 12–41). Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
- Pym, A. (2014). *Exploring translation theories* (2nd ed.). London, England, Routledge.
- Reiss, K., & Vermeer, H. J. (2014). *Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained*. London, England: Routledge.
- Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation*. London, England: Routledge.
- van Doorslaer, L. (2016). Bibliometric studies. In C. V. Angelelli & B. J. Baer (Eds.), *Researching translation and interpreting* (pp. 168–176). Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
- Williams, J., & Chesterman, A. (2002). *The map: A beginner's guide to doing research in translation studies*. Manchester, England: St. Jerome.

A Road Map to the Development of Indigenous Translation Studies in Iran¹

Mohammad Reza Rezaeian Delouei²

Abstract

In recent years, special attention has been devoted to indigenization of humanities in Iran. The purpose of this conceptual research is to provide a map for the development of indigenous Translation Studies. The “term” indigenous here means alignment with indigenous goals and needs. The map provided includes 10 components as follows: (1) designing updatable comprehensive/specialized corpora of translations from and into Persian, (2) translating Translation Studies literature into Persian and standardization of terminology, (3) providing indigenous models of translation history in Iran, (4) critically investigating the theories of translation in the Iranian context, (5) sociology of translation and translators, (6) conducting bibliometric research, (7), holding meetings to develop theorizing, debates, and criticism, (8) conducting conceptual research, (9) purposeful translation, systematic critique of translations and moving from translation to non-translational writing, and (10) promoting the status of Translation Studies and the image of the general public from Translation and Translation Studies. The map, together with its components, by no means indicate that nothing has been done in this regard as a lot of activities have been done. The purpose of the research was just to offer an integrated map. The map needs to be criticized, which then may result in changes in its components.

Keywords: Development of indigenous Translation Studies, indigenization, indigenization of Translation Studies in Iran, indigenous Translation Studies

1. This paper was received on 16.01.2022 and approved on 22.05.2022.

2. Assistant Professor, English Language Department, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Iran; email: mrrezaeiand@birjand.ac.ir